

## **Πανεπιστήμιο στην περίοδο της υγειονομική κρίσης (COVID-19) και κριτική θεώρηση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης**

Κωνσταντίνα Γκουνέλα <sup>1</sup>

### **Abstract**

*This paper studies aspects of distance education and explores its contribution to educational processes in the evolving period (COVID-19). First, a historical review of the course of distance education is attempted and various implementations of distance education in higher education are presented. Considerations related to the use of distance education during the pandemic and its impact on students and academic staff will emerge. Finally, an introduction to the 'theoretical' debate on the link between distance education and lifelong learning in the context of a globalized society will be provided.*

### **Keywords**

COVID-19, distance learning, e- learning, blending learning.

### **Περίληψη**

*Η παρούσα εργασία μελετά την εξ αποστάσεως εκπαίδευση και διερευνά τη συμβολή της στις εκπαιδευτικές διαδικασίες στην εξελισσόμενη περίοδο (COVID-19). Αρχικά, επιχειρείται μια ιστορική αναδρομή της πορείας της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και παρουσιάζονται διάφορες εφαρμογές της στην ανώτατη εκπαίδευση. Θα αναδυθούν προβληματισμοί που σχετίζονται με την αξιοποίηση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης κατά την διάρκεια της πανδημίας και την επίδραση της σε φοιτητές και ακαδημαϊκό προσωπικό. Πραγματοποιείται τέλος, μία εισαγωγή στη «θεωρητική» συζήτηση για τη σύνδεση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και της δια βίου μάθησης στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας.*

### **Λέξεις Κλειδιά**

COVID-19, εξ αποστάσεως εκπαίδευση, e- learning, μικτή μάθηση.

---

<sup>1</sup> Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια MaHer. Η εργασία έγινε υπό την επίβλεψη του καθηγητή Άγγελο Καβασακάλη.  
[konstantinagkoynela@gmail.com](mailto:konstantinagkoynela@gmail.com)

## Εισαγωγή

Τον Δεκέμβριο του 2019 η παγκόσμια κοινότητα ήρθε αντιμέτωπη με ένα νέο τύπο κορονοϊού, επίσης γνωστός ως COVID-19. Η μεταδοτική λοίμωξη εξαπλώθηκε ταχύτατα σε όλο τον κόσμο και χαρακτηρίστηκε ως πανδημία από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας λίγους μήνες μετά. Οι εθνικές κυβερνήσεις έπρεπε να λάβουν ριζοσπαστικά μέτρα για να επιβραδύνουν την εξάπλωση της πανδημίας. Πολλές χώρες αποφάσισαν να αναστείλουν τις εκπαιδευτικές τους δραστηριότητες. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία που δημοσίευσε η UNESCO της 17ης Μαΐου, 1.6 δισεκατομμύρια μαθητές δεν θα μπορούσαν να επιστρέψουν στο σχολείο και το 69,3% του παγκόσμιου φοιτητικού πληθυσμού (Unesco, 2020a).

Τα ανώτατα εκπαιδευτικά στην πλειοψηφία τους στράφηκαν στην εξ αποστάσεως εκπαίδευσης με ταυτόχρονη χρήση πλατφόρμας ασύγχρονης και σύγχρονης εκπαίδευσης. Ο Keegan (2001) αναφέρει ότι η εξ αποστάσεως εκπαίδευσης χαρακτηρίζεται από την απόσταση κατά τη διάρκεια της μαθησιακής διαδικασίας μεταξύ του διδάσκοντα και διδασκόμενου, αλλά και από την υπόλοιπη ομάδα. Χαρακτηριστικά αυτού του είδους της εκπαίδευσης αποτελούν η προσεκτική προετοιμασία, ο άρτιος σχεδιασμός, η συστηματική οργάνωση, ο σαφής προσδιορισμός των στόχων, η ανατροφοδότηση όλων των βημάτων και η αξιολόγηση της διαδικασίας.

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αποτελεί ένα οργανωμένο πρόγραμμα εκπαίδευσης που σχεδιάζεται και υλοποιείται από έναν εκπαιδευτικό οργανισμό αξιοποιώντας τα εργαλεία της ηλεκτρονικής μάθησης (Moskal et al., 2013). Αρκετοί υποστηρίζουν ότι η εν λόγω μορφή εκπαίδευσης έχει αρκετά πλεονεκτήματα και υπερέχει σε ορισμένα σημεία σε σχέση με τη συμβατική εκπαίδευση (Κυρμά & Μαυροειδής, 2015). Ως εκ τούτου οι μαθησιακές διαδικασίες υλοποιούνται με τη χρήση ειδικού εκπαιδευτικού υλικού καθώς επίσης και σύγχρονων τεχνολογιών με τη αξιοποίηση των οποίων αναπτύσσεται πιο αυτόνομη σχέση με τη μάθηση (Παπανδρέου, 2017 ; Λιοναράκης, 2009).

Στόχος του παρόντος άρθρου αποτελεί αφενός η διεύρυνση της συμβολής της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε μια περίοδο παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης (COVID-19) και αφετέρου οι τυχόν επιπτώσεις στη λειτουργία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων κυρίως ως προς το εκπαιδευτικό τους έργο από την «απότομη» μετάπτωσή τους σε εξ αποστάσεως λειτουργία. Στο πρώτο κεφάλαιο του άρθρου, επιχειρείται μια ιστορική αναδρομή της πορείας της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και παρουσιάζονται διάφορες εφαρμογές της στην

ανώτατη εκπαίδευση. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα αναδυθούν προβληματισμοί που σχετίζονται με την αξιοποίηση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης κατά την διάρκεια της πανδημίας και την επίδραση της σε φοιτητές και ακαδημαϊκό προσωπικό.

## **1. Η καθιέρωση και η εξέλιξη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης**

### **1.1 Ιστορική αναδρομή εξ αποστάσεως εκπαίδευσης**

Με τις αλλαγές στην κοινωνία και την παραγωγική διαδικασία λόγω της βιομηχανικής επανάστασης δημιουργήθηκε η ανάγκη για επιμόρφωση του εργατικού δυναμικού ώστε οι πολίτες να είναι εφοδιασμένοι με γνώσεις και δεξιότητες με σκοπό να ανταποκρίνονται στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές προκλήσεις. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκαν και άλλες μορφές μάθησης πέρα των παραδοσιακών όπως η εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι υπάρχει στενή σχέση της εξ αποστάσεως εκπαίδευση και της τεχνολογίας. Γι' αυτό στο πλαίσιο αυτού του άρθρου ο διαχωρισμός των διάφορων περιόδων της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης θα γίνει σύμφωνα μ' αυτή τη σύνδεση. Η πρώτη περίοδος της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (19ος αι. - 1960) χαρακτηρίζεται από την παροχή μαθημάτων μέσω αλληλογραφίας. Το 1840 ο I. Pitman πραγματοποιούσε στους ενδιαφερόμενους μέσω αλληλογραφίας μαθήματα στενογραφίας. Η αύξηση των ταχυδρομείων και των σιδηροδρομικών δικτύων υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για την εξ αποστάσεως εκπαίδευσης καθώς το έντυπο υλικό κατάφερνε να είναι προσβάσιμο ακόμη και σε απομακρυσμένες γεωγραφικά περιοχές (Μουζάκης, 2006).

Μετά τα μέσα του 19ου αιώνα προγράμματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ενσωματώθηκαν στα εκπαιδευτικά συστήματα της Αυστραλίας, του Καναδά, των ΗΠΑ, της Σοβιετικής Ένωσης, Σουηδίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας (Keegan, 1996). Το 1886, στη Σουηδία, ξεκίνησαν μαθήματα δια αλληλογραφίας αγγλικής γλώσσας από τη H. S. Hermod, και το 1898, ίδρυσε ένα από τα σημαντικότερα ιδρύματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, το Hermod's (Holmberg, 1986).

Στην 2η περίοδο ('60- '80) της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης τα τεχνολογικά ευρήματα (ραδιόφωνο, τηλέφωνο, τηλεόραση και βίντεο) μεταβάλλουν την παρεχόμενη εκπαίδευση. Η διαπροσωπική επικοινωνία εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενου επιτυγχάνεται σε μεγαλύτερο βαθμό αλλά η αλληλεπίδραση παραμένει περιορισμένη. Η χρήση των πολυμέσων εισάγεται η ομαδικότητα στη δράση των συμμετεχόντων (Curran, 1995). Δημιουργούνται επίσης, τα

πρώτα ακαδημαϊκά περιοδικά που αφορούν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, πολλά από τα οποία είναι διαθέσιμα μέχρι και σήμερα (Simpson & Anderson, 2012).

Στην 3η περίοδο ('80- '00) της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης το διαδίκτυο, η κινητή τηλεφωνία και τα CDs, συνέβαλαν ουσιαστικά στην βελτίωση της επικοινωνίας μεταξύ διδάσκοντα και διδασκόμενου. Παρέχονται αυτή την περίοδο νέες δυνατότητες στο βαθμό διάδρασης και τη ποιότητα της παρουσίασης του εκπαιδευτικού υλικού αυξάνεται (Λιοναράκης, 2006).

Κατά αυτό τον τρόπο, επιτυγχάνεται η ουσιαστική συνεργασία εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενου. Με την τεχνολογική πρόοδο, δίνεται στον διδάσκοντα η δυνατότητα επιλογής τεχνολογικού μέσου για την υποστήριξη και διευκόλυνση της επικοινωνίας στα πλαίσια της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Ο διδασκόμενος επίσης, έχει την ευκαιρία να αλληλοεπιδρά με τον διδάσκοντα τη χρονική στιγμή που τον χρειάζεται από όποιο μέρος κι αν βρίσκεται (Μουζάκης, 2006). Ωστόσο, η πλειονότητα αυτών των αναφορών σ' αυτό το πρώιμο στάδιο της μάθησης και της διδασκαλίας μέσω διαδικτύου ήταν μεμονωμένες περιπτώσιολογικές μελέτες έργων, πρωτοβουλιών και πιλοτικών μαθημάτων, αντικατοπτρίζοντας μια «μοναχική προσέγγιση» (Bates, 2000).

Στην 4η περίοδο ('00-'20), τα προγράμματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης εξελίσσονται παράλληλα με τη ραγδαία τεχνολογική πρόοδο και την ανάπτυξη του Διαδικτύου (Garrison & Anderson, 2003). Οι ερευνητές γοητεύονται από τις τεράστιες ευκαιρίες που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνιών για συνεργατική διαδικτυακή μάθηση και διδασκαλία (Bernard & Rubalcava, 2000). Η ευκολία της επικοινωνίας και της πρόσβασης σε διαδικτυακά υλικά και εργαλεία (ιδιαίτερα διαθέσιμα σε πραγματικό χρόνο – on-line-) οδήγησε σε εντυπωσιακή αύξηση των προσφορών εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στην ανώτατη εκπαίδευση (Μουντρίδου, 2011).

Οι Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας (ΤΠΕ) αδιαμφισβήτητα, άνοιξαν το δρόμο για την ενίσχυση τόσο της διδασκαλίας όσο και της μάθησης στα εξ αποστάσεως εκπαιδευτικά προγράμματα (Mavroidis, Karatrantou, Koutsouba, Giossos, & Papadakis, 2013). Με τα σύγχρονα ψηφιακά μέσα όπως είναι οι Η/Υ, τα tablets, τα κινητά τηλέφωνα με ισχυρούς επεξεργαστές εμφανίζονται νέες μορφές εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, οι οποίες προσφέρουν ευελιξία στις εκπαιδευτικές διαδικασίες (Bernard et al., 2004). Η χρήση του διαδικτύου στηρίζει εξ ολοκλήρου ορισμένα από τα υπάρχοντα μοντέλα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στην σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία (Roblyer & Doering, 2014).

Επιπρόσθετα, τη τελευταία δεκαετία παρατηρείται αύξηση στις ψηφιακές πλατφόρμες που υποστηρίζουν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Με τη χρήση της μπορούν να οργανωθούν σύγχρονες διαδικτυακές συναντήσεις, εικονικές τάξεις και ομαδικές συνεργασίες. Όπως αναφέρει η Bozkaya (2008) η τεχνολογία της τηλεδιάσκεψης παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση αφού «προσδίδει πλούσιο επικοινωνιακό περιβάλλον, όπου μπορούν να γίνουν με επιτυχία, διάφορα καθήκοντα, της από απόσταση συνεργασίας».

Επιπλέον, δίνει τη δυνατότητα για πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία και καθοδήγηση και αποτελεί χρήσιμο εκπαιδευτικό εργαλείο. Ένα επίσης σημαντικό πλεονέκτημα, που προσφέρει η χρήση της τηλεδιάσκεψης, είναι η ευρείας κλίμακας αλληλεπίδραση που μπορεί να λάβει μέρος μεταξύ των συμμετεχόντων (Lionarakis, Panagiotakopoulos & Xenos, 2005). Αυτή η μορφή εκπαίδευσης προσδίδει ανεξαρτησία και αυτονομία στις εκπαιδευτικές διαδικασίες, που σε συνδυασμό με την αμφίδρομη επικοινωνία και αλληλεπίδραση ευνοούν τη μάθηση, την ανατροφοδότηση και την περαιτέρω επικοινωνία εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενου (Beldarrain, 2006).

## 1.2 Ανοιχτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση καθιστά μία μέθοδο διδασκαλίας η οποία υπάγεται στη φιλοσοφία της ανοικτής εκπαίδευσης (Κυρμά & Μαυροειδής, 2015). Πολλές φορές συγχέεται ο όρος ανοικτή εκπαίδευση με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση ως αποτέλεσμα συχνά θεωρούνται ταυτόσημοι χωρίς βεβαίως να είναι. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα υιοθέτησαν ως τίτλο την ανοικτή εκπαίδευση για να δηλώσει την ελευθερία πρόσβασης σε αυτά (Keegan, 2001).

Σημαντικό σ' αυτό το σημείο είναι να ορίσουμε τι είναι ανοικτή εκπαίδευση και ποια κριτήρια και παράγοντες την καθορίζουν. Η ανοικτή εκπαίδευση είναι ένας όρος που δύσκολα προσαρμόζεται διότι μπορεί να πραγματοποιηθεί τόσο στη δια ζώσης διδασκαλία όσο και στην εξ αποστάσεως (Κόκκος, 1999).

Κριτήριο για τον όρο ανοικτή εκπαίδευση αποτελεί η ελεύθερη πρόσβαση (Holmberg, 1986). Πιο συγκεκριμένα, ένα ίδρυμα για να είναι ανοικτό θα πρέπει να έχει κάνει τις απαραίτητες οργανωτικές αλλαγές ώστε να προσφέρει ελευθερία ως προς τον τόπο, τον χρόνο, το περιεχόμενο, την πρόσβαση αλλά και τον τρόπο μάθησης. Ακόμη, η ελευθερία των εκπαιδευομένων να έχουν όσο το δυνατόν περισσότερη ελευθερία στην επιλογή και έλεγχο της ύλης των μαθημάτων, αλλά και τους τρόπους μάθησης (Holmberg, 1986).

Τα ανοικτά συστήματα εκπαίδευσης καλούνται να ξεπεράσουν τους περιορισμούς που θέτουν τα παραδοσιακά συστήματα, υιοθετώντας την αντίληψη ότι η «μόρφωση είναι δικαίωμα όλων». Ας συγκροτήσουμε σ' αυτό το σημείο τα πλεονεκτήματα που παρέχονται από την ανοικτή εξ αποστάσεως εκπαίδευση σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία:

- Διασφάλιση ίσων ευκαιριών πρόσβασης σε όλους. Δεν υπάρχει απαίτηση φυσικής παρουσίας στην αίθουσα διδασκαλίας, χρόνου και ρυθμού μελέτης από τον ίδιο τον εκπαιδευόμενο (Λιοναράκης & Λυκουργιώτης, 1999).
- Τα ανοικτά συστήματα εκπαίδευσης απευθύνονται σε ευρύτερο φάσμα ηλικιών και σε σαφώς μεγαλύτερο αριθμό εκπαιδευομένων από ότι τα συμβατικά, προσφέροντας αυτοτελείς μορφωτικούς κύκλους σπουδών μικρής σχετικά διάρκειας, μέσα από το αρθρωτό σύστημα (Rogers, 2000).
- Τα ανοικτά συστήματα δεν απαιτούν εισαγωγικές εξετάσεις και συχνά, ούτε τυπικά προσόντα, επιβεβαιώνοντας το ιδεώδες της Ανοικτής Παιδείας, σύμφωνα με το οποίο η μόρφωση είναι δικαίωμα όλων των ανθρώπων και καθόλη τη διάρκεια της ζωής τους (Λιοναράκης & Λυκουργιώτης, 1999).<sup>2</sup>
- Εκδημοκρατισμός της ανώτατης εκπαίδευσης σε περιθωριοποιημένα, στερημένα και οικονομικά καθυστερημένα τμήματα της κοινωνίας όπως άτομα που κατοικούν σε απομακρυσμένες περιοχές αλλά και εργαζόμενοι (Peters, 2009).
- Παροχή ευκαιριών και ερεθίσματα στα άτομα για να αναβαθμίσουν τις δεξιότητές τους, ώστε να μπορέσουν να επιβιώσουν στον κόσμο της απασχόλησης σήμερα. Η απόκτηση εκπαίδευσης και μάθησης θέτει τα θεμέλια για την πρόοδο των ατόμων (Peters, 2009).
- Η ανοικτή εκπαίδευση στηρίζει το δικαίωμα των ανθρώπων να αναπτύσσονται στο πλαίσιο της δια βίου εκπαίδευσης παράλληλα με τη δουλειά τους (Peters, 2009).
- Η ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση παρέχει την δυνατότητα και στα άτομα με Ειδικές Ανάγκες πρόσβασης σε εκπαιδευτικά προγράμματα μέσω του Η/Υ τους, χωρίς ν' αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες της μετακίνησης, που ενδεχομένως αντιμετωπίζουν στα πλαίσια της συμβατικής εκπαίδευσης. Μέσω αυτών των αλλαγών δίνεται η ευκαιρία στους εκπαιδευόμενους να αναβαθμίσουν το μορφωτικό, το κοινωνικό αλλά και το επαγγελματικό τους επίπεδο (Koulikourdi, 2009)

<sup>2</sup> Όμως ελλοχεύει ο κίνδυνος λόγω της μη χρήσης εισαγωγικών εξετάσεων τα προγράμματα σπουδών της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης να εμπορευματοποιηθούν και κατά συνέπεια τα πτυχία να υποτιμηθούν (Μάρκελλος, Μαρκελλού, Ρήγκου, Συρμακέσης & Τσακαλίδης, 2001).

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, ωστόσο, δεν θα πρέπει να εξιδανικεύεται, υποστηρίζοντας ότι δεν έχει αδυναμίες συγκρινόμενη με τη παραδοσιακή. Ο μεγάλος χρόνος σπουδών, η έλλειψη αλληλεπίδρασης με το εκπαιδευτικό υλικό, η αποξένωση εκπαιδευομένου, η έλλειψη μεταγνώσης αποτελούν μόνο ορισμένα από τα μειονεκτήματα της (Καρούλης, 2000).

Η Dereshiwsky (2017) εντόπισε επίσης αρνητικά στοιχεία στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Οι φοιτητές υποστηρίζει συχνά θεωρούν ότι η διαδικτυακή μάθηση απαιτεί λιγότερη προσπάθεια εκ μέρους τους και επομένως μικρότερο βαθμό συμμετοχής σε σχέση με την παραδοσιακή μάθηση. Ελλοχεύει ακόμη ο κίνδυνος οι φοιτητές να νιώσουν μοναξιά ή να είναι απρόθυμοι να υποβάλουν μια ερώτηση λόγω του αισθήματος απομόνωσης.

Αρνητικές διαστάσεις εντοπίζονται και από τον Ζωγόπουλο (2009), ο οποίος θεωρεί ότι χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή ώστε η εκπαιδευτική διαδικασία να μην αποτελεί μια παθητική μετάδοση της γνώσης από τον εκπαιδευτικό. Επίσης, υποστηρίζει ότι η ηλεκτρονική επικοινωνία υστερεί σε σχέση με δια ζώσης καθώς απομακρύνονται οι τρόποι έκφρασης π.χ. επιφωνήματα, νεύματα, χειρονομίες, χειραψίες κ.ά., γεγονός που μειώνει τον προσωπικό χαρακτήρα της επικοινωνίας. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση τέλος, προϋποθέτει επένδυση σε ηλεκτρικές συσκευές και στη σύνδεση με διαδίκτυο άρα μπορεί να δημιουργηθούν κοινωνικές ανισότητες.

### 1.3 E-learning

Η ανοικτή Εκπαίδευση χρησιμοποιεί συχνά ως μεθοδολογία την εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση (e-learning) όπου πλέον η μαθησιακή διαδικασία εκτελείται μέσα από τις σύγχρονες τεχνολογίες, όπως προγράμματα υπολογιστών και τηλεπικοινωνιακά προηγμένα συστήματα (Rosenberg, 2001).

Η έννοια e-learning εμπερικλείει οποιαδήποτε μορφή εκπαίδευσης χρησιμοποιεί τους πόρους του διαδικτύου ή τις τεχνολογίες της Πληροφορίας και Επικοινωνίας γενικότερα προς μία ομάδα ατόμων που ενδιαφέρονται για το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό προϊόν (Clark, 2020). Η χρήση ενός δικτύου Η/Υ παρέχει τη δυνατότητα σε διδάσκοντα και διδασκόμενους να αλληλεπιδρούν από απόσταση ανταλλάσσοντας μηνύματα και υλικό εκπαιδευτικού χαρακτήρα (Curran, 2006).

Δύο είναι οι κύριοι μέθοδοι υλοποίησης της διδασκαλίας μέσω ηλεκτρονικής μάθησης: η σύγχρονη και η ασύγχρονη εκπαίδευση. Η ασύγχρονη εκπαίδευση δεν απαιτεί τη ταυτόχρονη συμμετοχή εκπαιδευτή και εκπαιδευομένων. Το εκπαιδευτικό υλικό μελετάται με ευελιξία στην χρονική στιγμή που ορίζει ο εκπαιδευόμενος. Προσφέρει ένα ισχυρό

περιβάλλον μάθησης καθώς δίνει τη δυνατότητα στους να βλέπουν την ύλη που τους παρέχεται όπως επίσης και να την επεξεργάζονται ανεξάρτητα από το μέρος που βρίσκονται και όποια χρονική στιγμή το επιθυμούν οι ίδιοι (Βελαώρα, 2014).

Η σύγχρονη εκπαίδευση χαρακτηρίζεται από τη δυνατότητα αλληλεπίδρασης μεταξύ εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενου. Η σύγχρονη τηλεεκπαίδευση είναι σήμερα ευρέως διαδεδομένη με λιγότερες τεχνικές και οικονομικές απαιτήσεις (Ματσαγγούρας, 2006). Οι εκπαιδευόμενοι παρακολουθούν σε απευθείας σύνδεση τον καθηγητή ενώ παράλληλα μπορούν να διακόψουν την παράδοση για να θέσουν απορίες, προβληματισμούς όπως ακριβώς θα έκαναν και δια ζώσης.

Στη σύγχρονη διαδικασία αποκλείεται ο χωρικός περιορισμός, ενώ υφίσταται ο χρονικός, με την έννοια ότι ο εκπαιδευτής και ο εκπαιδευόμενος βρίσκονται σε ζωντανή σύνδεση με τη βοήθεια του υπολογιστή και αλληλεπιδρούν (Καρνή & Κουράκη, 2010). Επίσης τα τεχνολογικά μέσα της σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης διευκολύνουν την επικοινωνία (βίντεο, μηνύματα-chat), τη συνεργασία (διαμοιρασμός οθόνης, αρχείων) και την αλληλεπίδραση (εργασία σε ομάδες, ανταλλαγή αρχείων) (Κάτσηνος, 2020). Στη «σύγχρονη τηλεεκπαίδευση» ακόμη, διδάσκων και διδασκόμενοι επικοινωνούν την ίδια στιγμή με μία αμφίδρομη μετάδοση δεδομένων μεταξύ τους. Η αμφίδρομη αυτή επικοινωνία μπορεί να περιλαμβάνει κινούμενη εικόνα, ήχο και κείμενο (Panagiotakopoulos et al., 2013).

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες διαβλέποντας τις επιπτώσεις της τεχνολογικής προόδου, της παγκοσμιοποίησης, τις δημογραφικές αλλαγές αλλά και το πλήθος αλλαγών στον χώρο εργασίας, τα πανεπιστήμια στις χώρες του EXAE έχουν ενσωματώσει τη διά βίου μάθηση στην αποστολή τους και υιοθετούν διαδικασίες συνεχιζόμενης επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης ενηλίκων. Στο ίδιο πλαίσιο, τα ΑΕΙ προσφέρουν διάφορους τύπους υπηρεσιών εξ αποστάσεως εκπαίδευσης συμπεριλαμβανομένης της διαδικτυακής σύγχρονης ή ασύγχρονης μάθησης και τελικώς αναπτύσσουν πρακτικές και δομές διά βίου μάθησης (Vassilopoulos, Kavasakalis & Stamelos, 2020).

#### **1.4 Μικτή μάθηση**

Σύμφωνα με τον Hrastinski (2008), αποδεικνύεται ότι στα εξ αποστάσεως μαθήματα η σύγχρονη και η ασύγχρονη ηλεκτρονική μάθηση μπορούν να συνδυαστούν. Ο συνδυασμός μεθόδων ηλεκτρονικής μάθησης συναντάται στη βιβλιογραφία ως μικτή μάθηση (blending learning).

Η δύναμη της μικτής μάθησης έγκειται στο ότι προωθεί την ενεργή εμπλοκή κι αλληλεπίδραση μεταξύ των μαθητών με το να συνδυάζει διαφορετικά μαθησιακά



περιβάλλοντα και δραστηριότητες που διεκπεραιώνονται τόσο μέσα από σύγχρονες όσο κι ασύγχρονες μορφές επικοινωνίας (Diaz & Brown, 2010).

Σημαντικό είναι να τονίσουμε ότι η μικτή μάθηση παρέχει σημαντικά οφέλη στις εκπαιδευτικές διαδικασίες. Με τη ταυτόχρονη χρήση σύγχρονης και ασύγχρονης εκπαίδευσης δίνεται η δυνατότητα στους εκπαιδευόμενους για μάθηση στον χρόνο και με τον ρυθμό που επιθυμούν και ταυτόχρονα η επικοινωνία μέσω σύγχρονων συναντήσεων με τον εκπαιδευτή για επίλυση αποριών ή συζητήσεις σχετικά με τα μαθησιακά αντικείμενα. Η σύνδεση αυτή έχει ως αποτέλεσμα να μην υπάρχει το αίσθημα της αποξένωσης σε σχέση με τη παραδοσιακή μορφή εκπαίδευσης (Καρτσιώτης, 1999).

Επιπροσθέτως, η μικτή μάθηση πρέπει να θεωρηθεί ως παιδαγωγική προσέγγιση που συνδυάζει την αποτελεσματικότητα και τις ευκαιρίες κοινωνικοποίησης του παρέχονται στην αίθουσα διδασκαλίας με τις τεχνολογικά βελτιωμένες δυνατότητες ενεργού μάθησης του διαδικτυακού περιβάλλοντος και όχι μια αναλογία τρόπων παράδοσης. Με άλλα λόγια, η συνδυασμένη μάθηση πρέπει να προσεγγίζεται όχι μόνο ως χρονική κατασκευή, αλλά ως θεμελιώδης επανασχεδιασμός του εκπαιδευτικού μοντέλου (Dziuban, 2004).

Στη μικτή μάθηση δεν υπάρχουν χωροχρονικοί περιορισμοί, με την έννοια ότι η μάθηση δεν περιορίζεται ενώ το περιεχόμενο του μαθήματος παραμένει διαθέσιμο για τον εκπαιδευόμενο (The Online Learning Definitions Project, 2011). *«Η μικτή μάθηση επομένως συνδυάζει τα καλύτερα στοιχεία τόσο της ηλεκτρονικής όσο και της πρόσωπο-με-πρόσωπο μάθησης. Είναι πιθανό να αναδυθεί ως το κυρίαρχο μοντέλο του μέλλοντος και να γίνει πολύ πιο συχνή από καθεμία άλλη ξεχωριστά»* (Powell, 2015).

## **2. Οι επιπτώσεις του COVID-19 στην ανώτατη εκπαίδευση**

Πριν αναφερθούμε σε έρευνες για το αντίκτυπο της πανδημίας στην Ανώτατη Εκπαίδευση κρίνουμε σημαντικό να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στην έκθεση της UNESCO σχετικά με την αξιοποίηση της τεχνολογίας ως μέσο συνέχισης των εκπαιδευτικών διαδικασιών κατά την περίοδο της παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης (COVID-19). Η UNESCO εκτιμά ότι ένα δισεκατομμύριο παιδιά, νέοι και ενήλικες (περίπου τα δύο τρίτα του παγκόσμιου μαθητικού/φοιτητικού πληθυσμού) εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν διακοπή στις εκπαιδευτικές διαδικασίες μάθησης τους (UNESCO, 2020b).

Ως απάντηση στις προκλήσεις που έχουν προκύψει για την Παιδεία οι κυβερνήσεις εστίασαν τις ενέργειές τους στη μετάβαση από τη δια ζώσης εκπαίδευσης σε εξ αποστάσεως διδασκαλία με τη χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας. Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να

τονίσουμε ότι υπολογίζεται ότι περίπου ο μισός πληθυσμός του κόσμου (3,6 δισεκατομμύρια άτομα) δεν έχει ακόμη σύνδεση στο διαδίκτυο (UNESCO, 2020b).

Προκύπτουν έτσι, προβληματισμοί σχετικά με το πως θα μπορέσουν οι μαθητές αυτοί να συνεχίσουν την εκπαίδευση τους και τι συνέπειες μπορεί να υπάρξουν στο μέλλον από τη διακοπή των δια ζώσης μαθημάτων γι' αυτούς. Κρίνεται επομένως σημαντικό, οι κυβερνήσεις να μεριμνήσουν για την υποστήριξη όλων των μαθητών τόσο με τη πρόσβαση σε ψηφιακά μέσα όσο και με τη συνδεσιμότητα στο internet και τις διαδικτυακές πλατφόρμες (UNESCO, 2020b).

## 2.1 Το πανεπιστήμιο στην εποχή του COVID-19

Στις 9 Ιανουαρίου 2020, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) ανακοίνωσε επίσημα την ανακάλυψη ενός νέου κορονοϊού (SARS-CoV2). Ο COVID-19 εξαπλώθηκε γρήγορα σε όλο τον κόσμο και κηρύχθηκε πανδημία από τον ΠΟΥ στις 11 Μαρτίου του 2020. Η επιτυχία των μέτρων κοινωνικής απομόνωσης (lockdown) που υιοθέτησε η Κίνα και συνιστάται από τον ΠΟΥ, ενθάρρυνε πολλές χώρες να λάβουν τα ίδια μέτρα. Από την 1η Απριλίου 2020, ήδη περισσότερα από 3,4 δισεκατομμύρια άνθρωποι, που αντιπροσωπεύουν το 43% του παγκόσμιου πληθυσμού, ήταν σε απομόνωση σε περισσότερες από 80 χώρες σε όλο τον κόσμο (IAU<sup>3</sup>, 2020).

Ο αντίκτυπος στην εκπαίδευση και ιδίως στην ανώτατη εκπαίδευση σύμφωνα με την UNESCO ήταν σημαντικός, την 1η Απριλίου του 2020, τα σχολεία και τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έκλεισαν σε 185 χώρες, επηρεάζοντας 1.542.412.000 μαθητές, σπουδαστές και φοιτητές οι οποίοι αποτελούν το 89,4% του συνόλου των εγγεγραμμένων μαθητών και φοιτητών (IAU, 2020).

Η IAU πραγματοποίησε τον Μάιο (2020) έρευνα για τις επιδράσεις του COVID-19 στην Ανώτατη Εκπαίδευση σε Παγκόσμιο Επίπεδο. Κατά τη διάρκεια της έρευνας ανταποκρίθηκαν και απάντησαν 424 Ιδρύματα Ανώτατης Εκπαίδευσης 109 χώρες στην Αφρική, την Αμερική, την Ασία και Ειρηνικό και την Ευρώπη προέκυψαν τα εξής αποτελέσματα:

- Το 59% του δείγματος απάντησε ότι όλες οι δια ζώσης δραστηριότητες των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων έχουν σταματήσει λόγω COVID-19. Μια σημαντική διαφοροποίηση στις απαντήσεις αποτελεί ότι το ποσοστό των ιδρυμάτων στην Αφρική που απαντούν στην ίδια ερώτηση κυμαίνεται στο 77%.

<sup>3</sup> IAU (International Association of Universities).

- Σχεδόν όλα τα ΑΕΙ έχουν αντικαταστήσει τις διαδικασίες εκπαίδευσης με την εξ αποστάσεως διδασκαλία. Η μετάβαση δεν προέκυψε χωρίς προκλήσεις, με κυριότερες την πρόσβαση σε τεχνική υποδομή και τις απαιτήσεις συγκεκριμένων τομέων σπουδών που δυσχεραίνονται από την αλλαγή αυτή.
- Η πλειοψηφία των ΑΕΙ με ποσοστό 91% διαθέτει τις κατάλληλες ηλεκτρονικές υποδομές για να επικοινωνεί με τους φοιτητές και το ακαδημαϊκό προσωπικό κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης.
- Σχεδόν το 80% των Πανεπιστημίων που ανταποκρίθηκαν στην έρευνα πιστεύουν ότι ο COVID-19 θα έχει αντίκτυπο στους αριθμούς εγγραφής για το νέο ακαδημαϊκό έτος. Σχεδόν οι μισοί (46%) πιστεύουν ότι ο αντίκτυπος θα επηρεάσει τόσο τους διεθνείς όσο και τους τοπικούς φοιτητές. Μερικά ΑΕΙ, ιδιαίτερα τα ιδιωτικά, ανέφεραν ότι αυτός ο αντίκτυπος θα αρνητικές οικονομικές συνέπειες.
- Τα δύο τρίτα των ΑΕΙ ανέφεραν ότι τους έχει ζητηθεί να συμμετάσχουν στο πλαίσιο της ανάπτυξης δημόσιας πολιτικής σχετικά με το COVID-19.
- Όσον αφορά τις δια-ιδρυματικές συνεργασίες περίπου τα μισά ΑΕΙ (51%) ανέφεραν ότι ο COVID-19 εξασθένησε τις συνεργασίες τους, ενώ μόνο το 18% ανέφερε ότι τις ενίσχυσε. Ωστόσο, για το 31% των ερωτηθέντων, η πανδημία COVID-19 δημιούργησε νέες ευκαιρίες για συνεργασίες.
- Ταυτόχρονα, η αναγκαστική μετάβαση στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες για να προταθούν πιο ευέλικτες μαθησιακές δυνατότητες όπως είναι η συνδυασμένη μάθηση (συνδυασμός σύγχρονης και ασύγχρονης μάθησης).
- Ο COVID-19 είχε αντίκτυπο στη διεθνή κινητικότητα των φοιτητών για 89% των ΑΕΙ. Το εύρος του αντικτύπου διαφέρει από ίδρυμα σε ίδρυμα, αλλά παντού ήταν αρνητικός. Όμως όπως σημειώνεται στα ευρήματα της έρευνας. Ευτυχώς, η πλειονότητα των πανεπιστημίων διαθέτουν σχέδια έκτακτης ανάγκης για να μετριάσουν αυτό το αντίκτυπο.
- Ταυτόχρονα, το 60% των ΑΕΙ ανέφεραν ότι ο COVID-19 αύξησε την εικονική κινητικότητα ή/και τη συνεργατική διαδικτυακή μάθηση ως εναλλακτική λύση στη φυσική κινητικότητα των μαθητών.
- Ωστόσο, υπάρχει σημαντική περιφερειακή διακύμανση όσο αναφορά την πραγματοποίηση ή όχι των εξετάσεων με το 80% των ΑΕΙ στην Ευρώπη να σχεδιάζει να πραγματοποιηθούν οι εξετάσεις την ίδια στιγμή που κινδυνεύουν να αναβληθούν ή να ακυρωθούν για το 61% των ΑΕΙ στην Αφρική.

- Όσον αφορά τις ερευνητικές δραστηριότητες, το 80% των ΑΕΙ ανέφεραν ότι η πανδημία τις περιορίζει. Επίσης λόγω του COVID-19 ακυρώνονται ή αναβάλλονται τα επιστημονικά συνέδρια (81%).
- Σε περιφερειακό επίπεδο, ο αντίκτυπος είναι άνισος, με τον COVID-19 να έχει αυξήσει τις ιδρυματικές συνεργασίες στην Αμερική αλλά στην Ασία και τον Ειρηνικό παρατηρείται σημαντική μείωση.
- Η ύπαρξη τεχνικής υποδομής κρίνεται απαραίτητη για την εξασφάλιση επαρκούς εξ αποστάσεως διδασκαλίας και μάθηση. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι τα ΑΕΙ που λειτουργούν σε περιοχές με αναξιόπιστες υποδομές βίωσαν μεγαλύτερη δυσκολία κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσης. Ομοίως, οι μαθητές που δεν έχουν την απαραίτητη πρόσβαση σε διαδικτυακά εργαλεία επικοινωνίας και το Διαδίκτυο έχουν πληγεί περισσότερο. Η τρέχουσα υγειονομική κρίση θεωρείται ότι θα επιδεινώσει τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες.
- Η Αφρική είναι η περιοχή που έχει υποφέρει περισσότερο όταν πρόκειται για ερευνητικές δραστηριότητες - αναφέρεται ότι σταμάτησαν στο 43% των ΑΕΙ. Το ίδιο συνέβη στο 31% των ΑΕΙ στην Ασία και τον Ειρηνικό, αλλά μόνο το 12% των ΑΕΙ στην Αμερική και ακόμη λιγότερο στην Ευρώπη (9%) .

Μια ακόμη έρευνα για τις επιδράσεις του COVID-19 πραγματοποιήθηκε στα τέλη Απριλίου από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή με εστίαση στην κινητικότητα φοιτητών, ερευνητών και ακαδημαϊκού προσωπικού στο πρόγραμμα Erasmus+ και το Ευρωπαϊκό Σώμα Αλληλεγγύης. Στόχος ήταν η συλλογή των απόψεων των συμμετεχόντων σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο το ξέσπασμα Covid-19 επηρέασε τη συνήθη πορεία των δραστηριοτήτων τους (European Commission, 2020).

Η έρευνα κατέδειξε ότι περισσότεροι από 107.000 συμμετέχοντες στο πρόγραμμα επηρεάστηκαν από την παγκόσμια υγειονομική κρίση. Περίπου 45.000 συμμετέχοντες συνέχισαν τις δραστηριότητές τους με διαδικτυακή μάθηση. Τα ιδρύματα αποστολής, βέβαια στην πλειοψηφία τους (72%), θα αναγνωρίσουν επίσημα αυτές τις δραστηριότητες ως μαθησιακή εμπειρία ή επαγγελματική εμπειρία στο εξωτερικό.

Για 23.500 συμμετέχοντες η διαμονή τους σε χώρες του εξωτερικού διακόπηκε προσωρινά. Επίσης, για περισσότερους από 38,500 συμμετέχοντες ακυρώθηκε η μετακίνηση τους στο εξωτερικό. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία περισσότεροι από 80.000 συμμετέχοντες επέστρεψαν στο σπίτι τους, ενώ 27.000 παρέμειναν στις χώρες υποδοχής. Όσο αναφορά το επίπεδο ικανοποίησης από την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, οι απόψεις των

συμμετεχόντων είναι γενικά θετικές. Πιο συγκεκριμένα, η πλειονότητα των ερωτηθέντων συμφωνεί ότι τα εργαλεία και οι πλατφόρμες ψηφιακής μάθησης λειτουργούν πολύ καλά (71%) (European Commission, 2020).

Η πλειοψηφία θεωρεί επίσης, ότι οι συντονιστές διατρέχουν ικανοποιητικά τις δραστηριότητες (71%), η ποιότητα των δραστηριοτήτων είναι καλή (63%) και ενθαρρύνουν τους συμμετέχοντες να μάθουν (55%). Ωστόσο το 81% των συμμετεχόντων στην έρευνα θεωρεί ότι χάνεται η αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμων και η φυσική πρόσβαση σε ορισμένες εγκαταστάσεις στα πανεπιστημιακά ιδρύματα όπως είναι οι βιβλιοθήκες (69%) (European Commission, 2020).

Έρευνα σχετικά με τον αντίκτυπο του COVID-19 στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια πραγματοποίησε και η EUI<sup>4</sup>. Σκοπός της έρευνας ήταν η καταγραφή του τρόπου με τον οποίο τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια αντιμετωπίζουν από κοινού τις προκλήσεις της πανδημίας που πλήττουν τις εκπαιδευτικές διαδικασίες. Η έρευνα δημοσιεύτηκε το Μάιο του 2020 με τις απαντήσεις 114 πανεπιστημίων της Ευρώπης (European Commission, 2020b).

Περισσότερο από το 60% του δείγματος θεωρεί ότι η συμμετοχή σε ένα Ευρωπαϊκό πανεπιστήμιο βοήθησε στην αντιμετώπιση των δυσκολιών που προέκυψαν στην ανώτατη εκπαίδευση από την πανδημία. Πιο συγκεκριμένα, θεωρούν ότι δημιουργήθηκε ένα κοινό περιβάλλον για την ανταλλαγή και καλών πρακτικών που σχετίζονται με τη διαδικτυακή διδασκαλία, την εικονική κινητικότητα, τη προσέλκυση φοιτητών αλλά και την οργάνωση της εικονικής/ μικτής κινητικότητας για το επόμενο ακαδημαϊκό εξάμηνο. Μάλιστα το 80% των πανεπιστημίων συμμετείχε στην ανταλλαγή απόψεων.

Όλα τα ιδρύματα που συμμετείχαν στην έρευνα<sup>5</sup> δήλωσαν ότι παρέχουν υποστήριξη τόσο στο διδακτικό προσωπικό όσο και στους μαθητές τους σχετικά με τη διδασκαλία και διαδικτυακή μάθηση (video tutorials, moodle platform για ανταλλαγή κατ 'οίκον μάθηση, εβδομαδιαία ενημερωτικά δελτία). Η πλειοψηφία (75%) δήλωσε ότι συμβάλει στη περίοδο της υγειονομικής κρίσης με συμμετοχή στην έρευνα για την αντιμετώπιση του ιού αλλά και στη δημιουργία масκών και αναπνευστήρων.

Η πανδημία δημιούργησε επίσης ανάγκη για αναθεώρηση των πρακτικών των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Το 59% των πανεπιστημίων που συμμετείχε στην έρευνα έχει ξεκινήσει να συγκεντρώνει μαθήματα on-line ή MOOC στα οποία οι φοιτητές θα μπορούν να έχουν πρόσβαση από το επόμενο ακαδημαϊκό εξάμηνο. Η ενδεχόμενη καθιέρωση εικονικών διαδικτυακών μαθημάτων θα προσφέρει την ευκαιρία στα πανεπιστήμια να είναι επαρκώς

<sup>4</sup> EUI (European Universities Initiative).

<sup>5</sup> 114 πανεπιστήμια.

προετοιμασμένα για κάθε ενδεχόμενη κρίση. Σημαντική κρίνεται επίσης η επιμόρφωση φοιτητών και καθηγητών στην χρήση του διαδικτύου αλλά και η ψηφιοποίηση βιβλιοθηκών και εργαστηρίων (European Commission, 2020b).

Σημαντικές πληροφορίες για επιπτώσεις του COVID-19 στην Ανώτατη Εκπαίδευση μας παρέχει και η έρευνα του ΠΙΕ<sup>6</sup>, η οποία δημοσιεύτηκε τον Ιούλιο του 2020 και περιελάμβανε απαντήσεις από 520 πανεπιστημιακά ιδρύματα και κολλέγια της Αμερικής. Στόχος της έρευνας ήταν η παροχή πληροφοριών σχετικά με τις επιπτώσεις του COVID-19 στην κινητικότητα των διεθνών φοιτητών και τα μέτρα που λαμβάνουν τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης των ΗΠΑ για τη στήριξη των διεθνών φοιτητών τους (ΠΙΕ, 2020).

Το 99,5% των πανεπιστημίων που συμμετείχαν στην έρευνα υιοθέτησαν την εξ αποστάσεως διδασκαλία ως απάντηση στη διαχείριση της πανδημίας και το 51% του δείγματος παρείχε ασύγχρονες μορφές μάθησης για τους φοιτητές της. Επίσης, πάνω από το 80% των κολλεγίων και των πανεπιστημίων παρείχαν αυξημένη επικοινωνία σε διεθνείς φοιτητές σχετικά με την υγεία, την ασφάλεια και την ευημερία.

Με την εναλλαγή της δια ζώσης εκπαίδευσης σε εξ αποστάσεως τα περισσότερα πανεπιστημιακά ιδρύματα εκμεταλλεύτηκαν τις νέες τεχνολογίες καθώς το 95% του δείγματος δήλωσε ότι στέλνει άμεσα email ή δημοσιεύει ενημερωμένες πληροφορίες στον ιστότοπο τους (85%) σχετικά με τις εξελίξεις. Περίπου τα μισά ιδρύματα ανέφεραν ότι μοιράζονται πληροφορίες μέσω διαδικτυακών σεμιναρίων (53%) ή με τη χρήση μέσων κοινωνικής δικτύωσης (51%). Ακόμη, πάνω από το 74% των πανεπιστημίων άλλαξαν τις πολιτικές βαθμολόγησης προς μια πιο ευνοϊκή μορφή αντιλαμβανόμενα τις δυσκολίες που προκύπτουν από την εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τους φοιτητές (ΠΙΕ, 2020).

Όσον αφορά τις εγγραφές των φοιτητών τα περισσότερα ιδρύματα (87%) προσέφεραν τη δυνατότητα αναβολής της εγγραφής των φοιτητών τους έως την άνοιξη του 2021 ή παρείχαν την δυνατότητα ηλεκτρονικής εγγραφής στα παρεχόμενα μαθήματα (78%). Λόγω των εκτεταμένων ακυρώσεων, τα ιδρύματα ανέφεραν ότι η μείωση στις εγγραφές των φοιτητών κατά το ακαδημαϊκό έτος 2020/21 αναμένεται να είναι σημαντική.

Επιπροσθέτως, το 79% των πανεπιστημίων αναμένουν σημαντική μείωση των διεθνών φοιτητών. Το 18% του δείγματος δήλωσε ότι αναμένει κάποια μείωση, το 1% των ιδρυμάτων αναμένει οι αριθμοί να παραμένουν ίδιοι και μόλις το 2% του δείγματος αναμένει αύξηση. Τα μισά ιδρύματα (50%) δήλωσαν ότι ο αριθμός των αιτήσεών τους είναι χαμηλότερος σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια, ενώ το ένα τέταρτο (26%) διατήρησε τους

<sup>6</sup> ΠΙΕ (Institute of International Education).

ίδιους φοιτητές. Τέλος, για το 92% των πανεπιστημίων, η προσέγγισή τους στη διδασκαλία διαφέρει από οποιοδήποτε άλλο εξάμηνο. Δίνεται έτσι η ευκαιρία να επεκταθούν οι μέθοδοι διδασκαλίας τους στο μέλλον (ΠΕ,2020).

## 2.2 Κριτική αποτίμηση ερευνών

Από τις παραπάνω έρευνες προέκυψαν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τις επιπτώσεις της παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης (COVID-19) στη λειτουργία της ανώτατης εκπαίδευσης αλλά και στον τρόπο διαχείρισης τους από τα πανεπιστημιακά ιδρύματα. Αρχικά, μετά από παρότρυνση του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας τα πανεπιστήμια παγκοσμίως έχουν αναστείλει τις δια ζώσης εκπαιδευτικές διαδικασίες και έχουν υιοθετήσει την εξ αποστάσεως με τη χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας.

Τα πανεπιστήμια που συμμετείχαν στις παραπάνω έρευνες στην προσπάθειά τους να διαχειριστούν τις προκλήσεις που έχουν δημιουργηθεί στην πλειοψηφία τους διαθέτουν πλατφόρμες επικοινωνίας για τους φοιτητές και το ακαδημαϊκό προσωπικό τους ενώ σημαντικό είναι να τονίσουμε ότι κάποια ιδρύματα παρέχουν επιπλέον πληροφόρηση στους διεθνείς φοιτητές τους για θέματα ασφάλειας και υγείας.

Ένας τομέας που έχει επηρεαστεί σημαντικά από την πανδημία στην Ανώτατη Εκπαίδευση είναι η κινητικότητα φοιτητών, ερευνητών και ακαδημαϊκού προσωπικού. Η πλειοψηφία των φοιτητών που συμμετείχαν σε ευρωπαϊκά προγράμματα κινητικότητας αναγκάστηκε να «παγώσει» την κινητικότητά της για τα επόμενα εξάμηνα και οι περισσότεροι φοιτητές γύρισαν στις χώρες τους.

Καθώς, τα διεθνή ταξίδια έχουν σταματήσει τα πανεπιστήμια αναζήτησαν εναλλακτικές λύσεις, ώστε οι φοιτητές να μην χάσουν κατά τη διάρκεια της πανδημίας εντελώς τις εμπειρίες που θα αποκόμιζαν από την μαθησιακή ή την επαγγελματική σταδιοδρομία στο εξωτερικό. Αρκετά πανεπιστήμια, ως εκ τούτου, έχουν υιοθετήσει τη διαδικτυακή/εικονική κινητικότητα. Με τα πανεπιστήμια στην Ευρώπη μάλιστα, να αναγνωρίζουν επίσημα αυτές τις δραστηριότητες ως μαθησιακή εμπειρία ή επαγγελματική εμπειρία στο εξωτερικό.

Από τις έρευνες προκύπτει επίσης ότι, σχεδόν όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα συμβάλλουν στην διαχείριση της πανδημίας μέσω της συμμετοχής των φοιτητών και προσωπικού τους στις έρευνες κατά του COVID-19, στη δημιουργία μασκών και αναπνευστήρων ενώ κάποια πανεπιστήμια δήλωσαν ότι συνέβαλαν και στη δημιουργία κλινών για ασθενείς με COVID-19 στα πανεπιστημιακά νοσοκομεία. Επίσης, η ακύρωση ή

αναβολή επιστημονικών συνεδρίων θεωρείται σημαντική για τα ιδρύματα της Ανώτατης Εκπαίδευσης.

Σε ότι αναφορά τις επιπτώσεις του COVID-19 στους αριθμούς εγγραφής φοιτητών για το νέο ακαδημαϊκό έτος υπάρχει ανησυχία ότι θα υπάρχει σημαντική μείωση και ως εκ τούτου αρνητικές οικονομικές συνέπειες για τα πανεπιστημιακά ιδρύματα ιδίως για τα ιδιωτικά. Ο αριθμός των διεθνών φοιτητών αναμένεται να είναι εξίσου μειωμένος σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια. Επιπροσθέτως, παρατηρούνται αντιθέσεις στις συνεργασίες μεταξύ των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Σε περιφερειακό επίπεδο, ο αντίκτυπος είναι άνισος, με το COVID-19 να έχει παγώσει τις δια ιδρυματικές συνεργασίες στην Αμερική, την Ασία και τον Ειρηνικό και να τις έχει αυξήσει στην Ευρώπη.

Σε αντίθεση όμως με την πλειοψηφία των ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης τα πανεπιστήμια της Ευρώπης, δήλωσαν ότι η συμμετοχή στον Ευρωπαϊκό Χώρο Ανώτατης Εκπαίδευσης βοήθησε στην αντιμετώπιση των δυσκολιών που προέκυψαν καθώς δημιουργήθηκε ένα κοινό περιβάλλον για την ανταλλαγή καλών πρακτικών σχετικά με τη διαδικτυακή διδασκαλία και την εικονική κινητικότητα.

Μια ακόμη αντίθεση στα ΑΕΙ παγκοσμίως είναι η πραγματοποίηση ή όχι των εξαμηνιαίων εξετάσεων. Στην Ευρώπη και την Αμερική τα ΑΕΙ σχεδιάζουν να πραγματοποιηθούν οι εξετάσεις την ίδια στιγμή που κινδυνεύουν να αναβληθούν ή να ακυρωθούν στα ΑΕΙ της Αφρικής.

Η ύπαρξη τεχνικής υποδομής κρίνεται απαραίτητη για την εξασφάλιση επαρκούς εξ αποστάσεως διδασκαλίας και μάθησης. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι τα πανεπιστήμια που εδρεύουν σε περιοχές με αναξιόπιστες υποδομές βίωσαν μεγαλύτερη δυσκολία κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσης. Ομοίως, οι φοιτητές που δεν έχουν την απαραίτητη πρόσβαση σε διαδικτυακά εργαλεία επικοινωνίας και το διαδίκτυο έχουν πληγεί περισσότερο. Η τρέχουσα υγειονομική κρίση θεωρείται ότι θα επιδεινώσει τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες.

Μια ανησυχητική διαπίστωση επίσης είναι ότι ένα σημαντικό ποσοστό πανεπιστημίων της Αφρικής, της Ασίας και του Ειρηνικού έχουν αναστείλει εντελώς τις ερευνητικές τους διαδικασίες αλλά αντίστοιχα στην Αμερική και ειδικά στην Ευρώπη το αντίστοιχο ποσοστό είναι εξαιρετικά χαμηλό.

Θετικό όμως κρίνεται, ότι η πλειονότητα των ιδρυμάτων θεωρεί ότι η προσέγγισή τους στη διδασκαλία διαφέρει από οποιοδήποτε άλλο εξάμηνο και δίνεται έτσι η δυνατότητα αναθεώρησης μεθόδων διδασκαλίας στο μέλλον αλλά και η πεποίθηση των φοιτητών ότι η εξ



αποστάσεως εκπαίδευση λειτουργεί ικανοποιητικά. Οι κριτικές είναι εξίσου καλές για τη διαχείριση της κρίσης από τους καθηγητές και τα πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Όσον αναφορά τις μελλοντικές δράσεις των πανεπιστημίων, κρίνεται σημαντικό να υπάρξει δέσμευση για ενίσχυση της εκπαίδευσης ως κοινό αγαθό. Τα τεχνολογικά μέσα αλλά και η συνδεσιμότητα στο ίντερνετ θα πρέπει να παρέχονται δωρεάν σε καθηγητές και φοιτητές με σκοπό να μειωθούν οι ανισότητες. Η ενδεχόμενη καθιέρωση εικονικών διαδικτυακών μαθημάτων θα προσφέρει την ευκαιρία στα πανεπιστήμια να είναι επαρκώς προετοιμασμένα για κάθε ενδεχόμενη κρίση. Επιπρόσθετα, η ψηφιοποίηση βιβλιοθηκών και εργαστήριων θα ήταν θετικό να επιτευχθεί.

Οι έρευνες για τις επιδράσεις της πανδημίας στην ανώτατη εκπαίδευση που έχουν μέχρι στιγμής πραγματοποιηθεί έχουν εστιάσει στην πρακτική εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Τα οφέλη από τη συνέχιση των εκπαιδευτικών διαδικασιών έστω και εξ αποστάσεως σαφώς και κρίνονται σημαντικά για τους εμπλεκόμενους. Όμως με τη σχετικά βίαιη μετάπτωση σε εξ αποστάσεως εκπαίδευση προέκυψαν δυσκολίες για τα πανεπιστημιακά ιδρύματα όσο αναφορά την εύρυθμη λειτουργία και τις ερευνητικές διαδικασίες τους. Θα ήταν, επομένως, ενδιαφέρον να διερευνηθούν οι επιδράσεις και σε άλλους τομείς.

Αναλυτικότερα, θα μπορούσε να ερευνηθεί η αποτελεσματικότητα των διαδικτυακών μαθημάτων σε φοιτητές ανάλογα με το κοινωνικοοικονομικό τους περιβάλλον για να αναδυθούν τυχόν κοινωνικές ανισότητες που προέκυψαν από τη διακοπή των δια ζώσης μαθημάτων. Λόγω των μέτρων αυτοπεριορισμού οι έρευνες σε πολλούς τομείς έχουν σταματήσει, ως εκ τούτου, θα ήταν σημαντικό να δούμε τον αντίκτυπο αυτής της διακοπής. Τέλος, θα ήταν ενδιαφέρον να διερευνηθούν τυχόν κοινωνικές, ψυχικές και πολιτισμικές επιπτώσεις από την έλλειψη αλληλεπίδρασης των φοιτητών.

### **Βιβλιογραφικές αναφορές**

- Beldarrain, Y. (2006). *Distance education trends: integrating new technologies to foster student interaction and collaboration*. *Distance Education*.
- Bernard, R., Abrami, P., Lou, Y., Borokhovski, E., Wade, A., Wozney, L., Wallet, P., Fiset, M., & Huang, B. (2004). *How does distance education compare with classroom instruction? A meta-analysis of the empirical literature*. *Review of Educational Research*.

- Bollen, K.A., & Curran, P.J. (2006). *Latent curve models: A structural equation perspective*. New York: Wiley.
- Bozkaya, M. (2008). *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*. Ανάκτηση από [Turkish Online Journal of Distance Education » Home \(dergipark.org.tr\)](http://dergipark.org.tr)
- Clark, A. Mark Jit, Charlotte Warren-Gash, Bruce Guthrie, Harry H X Wang, Stewart W Mercer, Colin Sanderson, Martin McKee, Christopher Troeger, Kanyin L Ong, Francesco Checchi, Pablo Perel, Sarah Joseph, Hamish P Gibbs, Amitava Banerjee, Rosalind M. (2020). *Global, regional, and national estimates of the population at increased risk of severe COVID-19 due to underlying health conditions in 2020: a modelling study*. Ανάκτηση από Centre for the Mathematical Modelling of Infectious Diseases COVID-19 working group: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214109X20302643#!>
- Curran, C. (1995). *The Potential Cost-Effectiveness of Tertiary Open and Distance Learning*. Luxembourg: European Commission, Office of Official Publications of the E.U.
- Diaz, V. & Brown, M. (2010). *Blended Learning: A Report on the ELI Focus Session. Educause.Learning Initiative*. Ανάκτηση από <https://library.educause.edu/-/media/files/library/2010/11/eli3023-pdf.pdf>
- Dziuban, C., Hartman, J., Moskal, P. (2004,). “Blended Learning,” *EDUCAUSE Review*,. Volume.
- European Commission. (2020). *Erasmus+ and European Solidarity Corps: Survey on the impact of COVID-19 on learning mobility activities*. Ανάκτηση από [file:///C:/Users/30697/Downloads/coronavirus-mobility-impact-results-may2020\\_en%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/30697/Downloads/coronavirus-mobility-impact-results-may2020_en%20(2).pdf)
- European Commission. (2020b). *Survey on the impact of COVID-19 on European Universities. European Universities Initiative*. Ανάκτηση από [file:///C:/Users/30697/Downloads/coronavirus-eui-impact-results-may2020\\_en.pdf](file:///C:/Users/30697/Downloads/coronavirus-eui-impact-results-may2020_en.pdf)
- Garrison, D. R., & Anderson, T. (2003). *E-Learning in the 21st century: A framework for research and practice*. London: Routledge/Falmer.
- Holmberg, B. (1986). “Growth and structure of distance education”. London: Croom.
- Hrastinski, S. (2008). *What is online learner participation? A literature review*. Computers & Education.
- IAU. (2020). *The Impact of Covid-19 on Higher Education around the World. IAU Global Survey Report*. Paris: IAU, ISBN: 978-92-9002-212-1. Ανάκτηση από [https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau\\_covid19\\_and\\_he\\_survey\\_report\\_final\\_may\\_2020.pdf](https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid19_and_he_survey_report_final_may_2020.pdf)

- ΠΕ. (July 2020). *COVID-19 Effects on U.S. Higher Education Campuses, New Realities for Global Student Mobility in Summer and Fall 2020*. The Institute of International Education (ΠΕ). Ανάκτηση από <file:///C:/Users/30697/Downloads/COVID-19%20Survey%203%20Report%20WEBSITE.pdf>
- Keegan, D. (1996). *Distance Training in the European Union*. . Luxembourg: Office of Official Publications of the E.C.
- Keegan, D. (2001). *Απόψεις και προβληματισμοί για την ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Koulikourdi, A. (2009). Distance Education for all . *The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, σσ. 42-49.
- Mavroidis, I., Karatrantou, A., Koutsouba, M., Giossos, Y. and Papadakis, S. (2013). *Technology Acceptance and Social Presence in Distance Education – A Case Study on the Use of Teleconference at a Postgraduate Course of the Hellenic Open University*. Ανάκτηση από [http://www.eurodl.org/materials/contrib/2013/Mavroidis\\_et\\_al.pdf](http://www.eurodl.org/materials/contrib/2013/Mavroidis_et_al.pdf).
- Moskal, P., Dziuban, C. & Hartman, J. (2013). *Blended learning: A dangerous idea. Internet and Higher Education*.
- Panagiotakopoulos, A. (2013). *The impact of employee learning on staff motivation in Greek small firms: The employees' perspective*. *Development and Learning in Organisations*, 27(2), σσ. 13–15.
- Peters, O. (2009). *Distance Education in Transition. New Trends and Challenges. Distance Education in Transition: new trends and challenges*. Oldenburg, Germany: Carl von Ossietzky Universität.
- Powell, A. W. (2015). *The Evolution of Online and Face-to-Face Education from 2008-2015*. International Association for K- 12 Online Learning. Ανάκτηση από [iNACOL\\_Blended-Learning-The-Evolution-of-Online-And-Face-to-Face-Education-from-2008-2015.pdf](iNACOL_Blended-Learning-The-Evolution-of-Online-And-Face-to-Face-Education-from-2008-2015.pdf) ([aurora-institute.org](http://aurora-institute.org))
- Roblyer, M.D, Doering, A. H (2014). *Integrating educational technology into teaching* . Harlow, England : Pearson.
- Rogers, A. (2000). *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων*. (Μτφ. Παπαδοπούλου, Μ. & Τόμπρου, Μ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Rosenberg, M. (2001). *E-Learning: Strategies for Delivering Knowledge in the Digital Age*. McGraw-Hill, New York.

- Simpson, M. & Anderson, B. (2012). *History and heritage in open, flexible and distance education*. *Journal of Open, Flexible, and Distance Learning*. Ανάκτηση από <https://www.learntechlib.org/p/147885/>.
- The Online Learning Definitions Projects. (χ.χ.). 2011. Ανάκτηση από [iNACOL\\_DefinitionsProject.pdf](iNACOL_DefinitionsProject.pdf) ([aurora-institute.org](http://aurora-institute.org))
- Vassilopoulos A. , Kavasakalis A. & Stamelos G. (2020). *The Integration of LLL into Higher Education: Non-formal Learning Services Delivery into the Greek HEIs*. Ανάκτηση από [3217-5592-1-SM\(1\).pdf](3217-5592-1-SM(1).pdf). Academia Number 18, 2020.
- UNESCO. (2020a). *Global Monitoring of School Closures caused by COVID-19*. Ανάκτηση από <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>.
- UNESCO. (2020b). *Six months into a crisis: Reflections on international efforts to harness technology to maintain the continuity of learning*. Ανάκτηση από <file:///C:/Users/30697/Downloads/374561eng.pdf>
- Βελαώρα, Κ. (2014). *Σύγχρονες λογισμικές πλατφόρμες για την εξ' αποστάσεως εκπαίδευση*. Λάρισα: Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Λάρισας.
- Καρνή, Ε. & Κουράκη, Δ. (2010). *Σύγχρονη Τηλεκπαίδευση στο ΤΕΙ Κρήτης. Στάσεις και προοπτικές στη σημερινή κοινωνία της γνώσης*. Κρήτη: Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης.
- Καρούλης, Α. (2020). *Προβλήματα σχεδιασμού και ανάπτυξης διαλογικών interfaces για την υποστηρίξιξη multimedia πληροφορικών συστημάτων*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.
- Καρτσιώτης, Θ. (1999). *Τεχνική περιγραφή & αξιολόγηση του προγράμματος Τηλεπιμόρφωσης εκπαιδευτικών του υπουργείου Μακεδονίας – Θράκης*. Επιστημονικό Συνέδριο “Ανοικτή και εξ' αποστάσεως εκπαίδευση και περιφερειακή ανάπτυξη” ΤΕΙ Ηπείρου – παράρτημα Ηγουμενίτσας Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας.
- Κόκκος, Α. Λ. (1999). *Ανοικτή και εξ' Αποστάσεως Εκπαίδευση: Το εκπαιδευτικό υλικό και οι νέες τεχνολογίες* (Τόμ. Γ'). Πάτρα: ΕΑΠ.
- Κυρμά, Α., & Μαυροειδής, Η. (2015). *Distance education: panacea or barrier for conventional higher education*. Ανάκτηση από <http://dx.doi.org/10.12681/jode.9818>.
- Λιοναράκης, Α. (2006). *Ανοικτή και Εξ' Αποστάσεως Εκπαίδευση-Στοιχεία Θεωρίας και Πράξης*. Αθήνα: Προπομπός.
- Λιοναράκης, Α. (2009). *Η Εκπόνηση Μεθοδολογικής Προσέγγισης (Διδακτική) των Προγραμμάτων Δια Βίου Εκπαίδευσης από Απόσταση*. Αθήνα: Δια Βίου.

- Λιοναράκης, Α., Βεργίδης, Δ., Λυκουργιώτης, Α., Μακράκης, Β. & Ματραλής, Χ. (1998-1999). *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Θεσμοί και λειτουργίες* (Τόμ. Α. ). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Μάρκελλος Κ, Μαρκέλλου Π., Ρήγκου Μ., Συρμακέσης Σ. & Τσακαλίδης Α. (2001). *Εκπαίδευση από Απόσταση εναντίον Παραδοσιακής Εκπαίδευσης, Υπάρχει νικητής;*. Πάτρα: Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ανοικτής και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση.
- Ματσαγγούρας Η. (2006). *Η σχολική τάξη Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας: Χώρος, ομάδα, πειθαρχία, μέθοδος*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Μουζάκης, Χ. (2006). *Η εξ' αποστάσεως εκπαίδευση στην εκπαίδευση ενηλίκων. Παραδείγματα και περιπτώσεις εφαρμογή*. Αθήνα: εκδ. Ιδίου.
- Μουντρίδου, Μ. (2011). *Εκπαιδευτική Τεχνολογία – Πολυμέσα. [Σημειώσεις: Παιδαγωγική Επιμόρφωση εκπαιδευτικών του ΟΑΕΔ.]*. Ανάκτηση από [https://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/3710/1101\\_01\\_oaed\\_enotita13\\_v01.pdf](https://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/3710/1101_01_oaed_enotita13_v01.pdf)
- Παπανδρέου, Χ. (2017). *Μετασχηματισμός κειμένου και παραγωγή επικαιροποιημένου εκπαιδευτικού υλικού για εξΑΕ μέσα από διαδικασίες συνεργασίας, αλληλεπίδρασης & συνδημιουργίας*. Ανάκτηση από <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.1038>.
- Πασιάς, Γ., Φλουρής, Γ., & Φωτεινός, Δ. (2018). *Παιδαγωγική και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Γρηγόρη.